

Образование детей и молодежи с ограниченными возможностями

Аннотация. Образование играет значительную роль в жизни по той причине, что оно является ключевым фактором, определяющим личное благополучие и благосостояние. Образованные люди живут более полной и счастливой жизнью, имеют больше возможностей трудоустройства и получают более высокую зарплату. Следовательно, образование повышает их независимость и позволяет быть полезными членами общества. Дети с ограниченными возможностями нуждаются в образовании, чтобы развить понимание мира, выйти на рынок труда, принимать правильные решения и утвердить свою независимость. Учителя также играют очень важную роль в адекватном обучении детей с особыми образовательными потребностями. Работа с исключительными учениками требует от учителя ряда личностных качеств, таких как терпение, самообладание и чувствительность. Важно наладить партнерские отношения между учителями, учащимися, их родителями и вспомогательной командой психологов и терапевтов.

Статья представляет собой попытку проанализировать системную роль учителя в образовании детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: образование, учитель, ученик с ограниченными возможностями, важность образования, трудности в обучении.

Юланта Жаницька. Освіта дітей і молоді із обмеженими можливостями

Анотація. Освіта відіграє значну роль у житті тому, що воно є ключовим фактором, котрий обумовлює особистісне благополуччя і добробут. Освічені люди живуть більш повним і щасливим життям, мають більше можливостей працевлаштування і отримують більш високу зарплатню. Відповідно, освіта підвищує їх незалежність і дозволяє бути корисними членами суспільства. Діти із обмеженими можливостями потребують освіти, щоб розвинути розуміння світу, вийти на ринок праці, приймати правильні рішення і ствердити свою незалежність. Вчителі також відіграють дуже важливу роль в адекватному навчанні дітей із особливими освітніми потребами. Робота із особливими учнями потребує від вчителя певних особистісних властивостей, таких як терпіння, самовладання і чутливість. Важливо налагодити партнерські відносини між вчителями, учнями, їх батьками і допоміжною командою психологів та терапевтів.

Стаття є спробою проаналізувати системну роль учителя в освіті дітей із обмеженими можливостями.

Ключові слова: освіта, учитель, учень із обмеженими можливостями, важливість освіти, труднощі у навчанні.

Iolanta Zhanitsky. Education of children and youth with disabilities.

Abstract. Education plays a significant role in life for the reason that it is a key determinant of personal well-being and welfare. Educated people live fuller and happier lives, have more employment options and are rewarded with higher salary. Consequently, education boosts their independence and allows to be positive members of society. Children with disabilities need education in order to develop understanding of the world, join the employment market, make the right decisions and establish their independence. Teachers also play a very critical role in the proper education of children with special educational needs. Being a teacher of exceptional students requires a number of personality traits such as patience, composure and sensibility. It is important to build collaborative partnerships between teachers, students their parents and the supporting team of psychologists and therapists.

The article is an attempt to analyse a complex role of the teacher of children with disabilities and education.

Key words: education; a teacher; a student; with disabilities; importance of education; difficulties in education

Wstęp. Jak powiedział kiedyś profesor Stephen W. Hawking – nieżyjący już znamienity niepełnosprawny astrofizyk – we wstępie do światowego raportu o niepełnosprawności [1] «Niepełnosprawność nie musi stanowić przeszkody na drodze do sukcesu». Jednak bardzo często ją stanowi. We współczesnym świecie coraz większa grupa naukowców i społeczników mówi i pisze o osobach z niepełnosprawnościami. Z każdym rokiem przybywa osób wrażliwych na wszelkie potrzeby osób chorych i słabych oraz organizacji pozarządowych (stowarzyszeń, fundacji) pomagających w różnorodny sposób tym osobom.

Z drugiej jednak strony ludzie z niepełnosprawnościami stanowią tę część społeczeństwa, która ciągle w dużym stopniu narażona jest na wykluczenie społeczne. Bardzo ważną rolę w procesie uświadamiania i uwrażliwiania społeczeństwa na potrzeby nie w pełni sprawnych jej członków stanowi edukacja. Edukacja ma doniosły wpływ na życie każdego człowieka także tego z niepełnosprawnościami. To właśnie ona otwiera im drogę do samodzielności, niezależności, możliwości podjęcia pracy, a w konsekwencji do integracji ze społeczeństwem. Ponadto uczy nowych umiejętności, poszerza zainteresowania. Niestety, w dalszym ciągu osoby niepełnosprawne są słabiej wykształcone od pozostałej części społeczeństwa, mają utrudniony dostęp do edukacji oraz mniejsze szanse na jej ukończenie. Choć i to powoli się zmienia, osoby z

niepełnosprawnościami coraz częściej rozpoczynają studia na wyższych uczelniach.

Niniejszy artykuł ma charakter teoretyczny, jest próbą ukazania wielkiej wartości jaką niesie ze sobą proces edukacji w życiu człowieka oraz analizy roli nauczycieli i trudności z jakimi się spotykają w procesie edukacji.

Pojęcie osoby z niepełnosprawnością. W literaturze przedmiotu zgodnie panuje przekonanie, że w chwili obecnej jednoznaczne i precyzyjne zdefiniowanie samego terminu nie jest możliwe ze względu na różnorodność, złożoność i dynamikę tego zjawiska oraz brak wspólnych kryteriów. Ponieważ artykuł dotyczy edukacji, czyli kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży uzasadnionym wydaje się przytoczyć definicję dziecka z niepełnosprawnościami Zofii Sękowskiej – pedagoga specjalnego [2] «dzieci niepełnosprawne to takie dzieci, które na skutek złego stanu zdrowia, uszkodzenia lub braku analizatorów zmysłowych bądź narządów ruchu, albo też uszkodzenia lub niewydolności mózgu wymagają specjalnych metod wychowania, nauczania i terapii». Definicja odnosi się do procesu kształcenia, który musi być dostosowany do szczególnych potrzeb dziecka, a ogromną rolę w tym działaniu odgrywa nauczyciel.

Znaczenie edukacji w życiu człowieka niepełnosprawnego. Edukacja towarzyszy człowiekowi od początku dziejów. Proces ten obejmuje głównie dzieci i młodzież oraz nauczycieli, ale nie do przecenienia jest także udział rodziców oraz domu rodzinnego, który jako pierwszy rozpoczyna długą drogę edukacyjną. Obok domu rodzinnego, w początkowym etapie życia, istotną rolę spełnia także przedszkole, ponieważ dziecko może w nim zaobserwować, że nie wszyscy ludzie są tacy sami. Ponadto, przedszkole jest siłą napędową rozwoju poznawczego, społecznego i emocjonalnego. Badania dowodzą, że ma ono znaczenie dla rozwoju przez całe dorosłe życie [3].

Z punktu widzenia aksjologicznego edukacja stanowi nadrzędną wartość. Jej priorytetowym zadaniem od zawsze jest wyposażanie młodego człowieka nie tylko w wiedzę i umiejętności, ale również kształtowanie postaw. Wartość edukacji na przestrzeni stuleci doceniały najświetlejsze umysły poszczególnych epok. Wśród nich byli: Arystoteles – jeden z najwybitniejszych filozofów czasów starożytnych – który uważał, że człowiek jako istota społeczna, nie może żyć i rozwijać się bez edukacji. Edukacja potrzebna jest mu do osiągnięcia szczęścia. Arystoteles wierzył, że edukacja ma wpływ na jakość życia w wymiarze indywidualnym i społecznym oraz w sposób zasadniczy określa poziom i kierunki jego aktywności [4] oraz Jan Amos Komeński [5] – jeden z najwybitniejszych pedagogów – twierdził, że «człowieka, jeśli ma się stać człowiekiem, należy kształcić (bo) wraz z człowiekiem rodzi się zdolność do uczenia, a nie wiedza sama». Oczywiście z upływem czasu podejście i model wychowania zmieniały się, ale zawsze były dostosowywane do postępu

cywilizacyjnego, potrzeb oraz możliwości zarówno jednostek, jak i całego społeczeństwa.

W ciągu ostatnich dwóch wieków zauważalny jest wszechstronny rozwój dokonujący się w szybkim tempie w różnych dziedzinach życia. W związku z tym przed edukacją stoją wyzwania, aby nadażyć nad tymi wszystkimi długotrwałymi i całościowymi zmianami. Człowiek podążający za nowymi trendami w wiedzy może trafić na przedziwne kierunki studiów, które poza wiedzą nie znajdują zastosowania praktycznego i nie znajdują zastosowania na rynku pracy. Tu pojawia się termin funkcjonujący w literaturze przedmiotu już od czterdziestu lat *overeducation*, który z kolei również może prowadzić do negatywnych skutków zarówno dla samej jednostki, jak i całego społeczeństwa i gospodarki [6]. Z powyższych rozważań można wysnuć wniosek, że w każdej sprawie potrzebna jest rozwaga i zdrowy rozsądek. Z pewnością osób z niepełnosprawnościami to zjawisko dotyczy w mniejszym zakresie, ale też może się pojawić.

Edukacja powinna być procesem trwającym nieprzerwanie przez całe życie, tzw. Edukacja ustawiczna. Edukacja wpływa na człowieka w sposób kompleksowy, zmienia jego marzenia, oczekiwania, wpływa na decyzje, zmienia sposób podejścia do wielu rzeczy, zjawisk. Wykształcenie kształtuje poglądy, postawy, pomaga wyznaczać cele oraz wziąć odpowiedzialność za swoje życie, za siebie i swoich bliskich. Osoby wykształcone nie boją się wyzwań, lepiej radzą sobie w trudnych sytuacjach, nie są bierni i naiwni. Zatem można stwierdzić, że wykształcenie jest kluczem do szczęścia, pozwala odnosić sukcesy na rynku pracy oraz prowadzi do samodzielności, podnosi jakość życia, daje oręż do walki z przeciwnościami. Wykształcenie przeciwdziała wykluczeniu społecznemu.

Edukacja jest inwestycją w kapitał ludzki, który jest rozwijany w dalszych etapach życia. Dzielimy ją na formalną i nieformalną. Obie wzajemnie się przenikają i uzupełniają.

Potwierdzeniem powyższych rozważań są dwa raporty UNESCO, których tytuły mają niezwykle wymowny charakter. Pierwszy z 1972 r. «*Uczyć się, aby być*» (Learning to be. The world of education today and tomorrow) oraz drugi z 1996 «*Edukacja: jest w niej ukryty skarb*» (Learning: the Treasure within).

Zbiorowość osób z niepełnosprawnościami. Jak donosi Światowy Raport o Niepełnosprawności [7], obecnie na świecie żyje ponad miliard osób z niepełnosprawnościami, co oznacza, że co siódmy człowiek jest dotknięty niepełnosprawnością. W latach siedemdziesiątych XX wieku WHO szacowało, że około 10% ludzi na świecie stanowili niepełnosprawni. Dziś ocenia się tę liczbę na 15%. Niepełnosprawność częściej dotyka ubogich, kobiety i osoby starsze. Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami mają wciąż utrudniony dostęp do edukacji, również w tych krajach, w których większość uczniów pełnosprawnych uczęszcza do szkół. Oto przykłady:

– w Boliwii 98% dzieci w pełni sprawnych chodzi do szkoły, natomiast niepełnosprawnych – niecałe 40%,

– w Indonezji niecałe 20% dzieci w pełni sprawnych nie chodzi do szkoły, natomiast niepełnosprawnych ponad 75%.

Z Narodowych Spisów Powszechnych z lat 2002 i 2011 [8] wynika, że w na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat liczba osób z niepełnosprawnościami w Polsce zmniejszyła się z prawie 5,5 miliona do blisko 4,7 miliona. Zmniejszyła się liczba osób niepełnosprawnych prawnie, ale za to wzrosła liczba niepełnosprawnych biologicznie. Wśród tych osób więcej jest kobiet niż mężczyzn. Liczba niepełnosprawnych wzrasta wraz z wiekiem, a co najważniejsze, poziom wykształcenia wśród osób niepełnosprawnych jest stosunkowo niski w porównaniu z osobami pełnosprawnymi.

Uczestnictwo dzieci i młodzieży w edukacji [9]. W roku szkolnym 2017/ 2018 do szkół podstawowych uczęszczało 93,4 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, co stanowi 3,5% zbiorowości wszystkich uczniów szkół podstawowych. W 917 szkołach podstawowych specjalnych uczyło się 30,6 tys. uczniów, zaś kształceniem indywidualnym objętych było 9,5 tys., tj. ponad 10% osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. W *gimnazjach* uczyło się 34,3 tys. uczniów z niepełnosprawnościami, co stanowi blisko 5% wszystkich gimnazjalistów. Do 330 gimnazjów specjalnych uczęszczało 16,6 tys., co stanowi ponad 48% ogółu uczniów z niepełnosprawnościami. Dwa tysiące (prawie 6%) uczniów było uczonych indywidualnie. W *liceach* ogólnokształcących kształciło się 5,7 tys. uczniów, z czego 1,1 tys. uczniów uczęszczało do 89 specjalnych liceów ogólnokształcących. Natomiast w technikach uczyło się 4,2 tys. uczniów, do 34 techników specjalnych uczęszczało 0,8 tys. uczniów. Tabela 1 ukazuje ilość uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w roku szkolnym 2017/2018 oraz zawiera wszystkie typy szkół i pełną liczbę uczniów.

Tabela 1

Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi wg SIO w roku szkolnym 2017/2018 stan na 30. 09. 2017 r.

p.	Typ	Ogółem
.	Przedszkole	28 825
.	Szkoła podstawowa	93 704
.	Gimnazjum	34 594
.	Zasadnicza szkoła zawodowa	8 784

.	Liceum ogólnokształcące	5 672
.	Technikum	4 243
.	Szkoła policealna	411
.	Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy	10 543
.	Ogólnokształcąca szkoła muzyczna I stopnia	16
0.	Sześćioletnia szkoła muzyczna I stopnia	60
1.	Czteroletnia szkoła muzyczna I stopnia	52
2.	Ogólnokształcąca szkoła muzyczna II stopnia	9
3.	Sześćioletnia szkoła muzyczna II stopnia	3
4.	Sześćioletnia ogólnokształcąca szkoła sztuk pięknych	21
5.	Czteroletnie liceum plastyczne	43
6.	Zespół wychowania przedszkolnego	24
7.	Punkt przedszkolny	2 934
8.	Bednarska Szkoła Realna	4
9.	Branżowa szkoła I stopnia	4 899
0.	Razem	194 841

<https://cie.men.gov.pl/sio-strona-glowna/dane-statystyczne/niepelnospalnosci-dane-statystyczne/>
dostęp 22.01.2019

Rola i wyzwania nauczyciela – pedagoga specjalnego w procesie dydaktyczno – wychowawczym. Nauczyciele zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami prawa oświatowego mogą uczyć niepełnosprawne dzieci i młodzież w szkołach ogólnodostępnych, integracyjnych, w których dodatkowo pracuje nauczyciel wspomagający oraz w szkołach specjalnych. Nauczyciel szkoły specjalnej może pracować z dziećmi i młodzieżą z

niepełnosprawnościami o szerokim spektrum, tj uczniami z dysfunkcjami narządu ruchu, niepełnosprawnością sprzężoną, chorobami przewlekłymi, niesłyszących, niedosłyszących, niewidomych, niedowidzących, niepełnosprawnością intelektualną lub innymi. Jego rola jest nie do przecenienia. Nauczyciel to nie tylko zawód, ale przede wszystkim misja i powołanie. Dobrego nauczyciela powinno charakteryzować szereg szczególnych cech charakteru, takich jak: cierpliwość, opanowanie, empatia, otwartość, życzliwość, zaangażowanie. Jest on bowiem nie tylko kompendium wiedzy i przewodnikiem, to również pedagog, wychowawca, opiekun, często zastępujący rodzica.

Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami to osoby szczególne często, zamknięte w sobie, wstydliwe, niedowierzające we własne możliwości i umiejętności; osoby, które mogą być nieufne i reagować w agresywny sposób, dlatego nauczyciel może napotkać duże trudności w pracy z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Poza tym nauczyciela pracującego z uczniem z niepełnosprawnościami powinna cechować łatwość w nawiązywaniu kontaktów i umiejętność słuchania. Nauczyciel powinien także motywować, zachęcać, stawiać realne cele i być doskonałym obserwatorem, który jest jednocześnie inspiratorem, koordynatorem i organizatorem wielkiej przygody, jaką jest proces kształcenia i wychowania. Sprostanie tym wszystkim oczekiwaniom i wymaganiom, zarówno stawianych przez uczniów, przełożonych, jak i rodziców, jest wyjątkowo trudne do osiągnięcia, a czasami nawet niewykonalne. Obecnie panuje dość powszechne przekonanie, że do zawodu nauczyciela trafiają przypadkowe osoby bez przekonania i powołania, a sam zawód cieszy się coraz mniejszym szacunkiem i uznaniem również z powodu wynagrodzeń. Niestety, nauczyciele tracą autorytet. Co ważniejsze nauczyciel pracujący z osobami o szczególnych potrzebach edukacyjnych powinien posiadać bogatą wiedzę psychologiczną, która umożliwi mu nawiązanie kontaktu z uczniami; nawiąże relacje nauczyciel – uczeń, pozwoli dotrzeć do skomplikowanej osobowości wychowanka.

Alicja Rakowska dzieli pedagogów specjalnych na trzy kategorie [10]:

- Nauczycieli aktywnych, poszukujących nowych rozwiązań i możliwości,
- Nauczycieli, którzy starają się wykonywać jak najlepiej powierzone im obowiązki,
- Nauczycieli wypalonych zawodowo.

Do pierwszej kategorii należą ci, dla których uczeń jest w centrum zainteresowań. To dla niego pracują i wyszukują nowe innowacyjne metody pracy dydaktycznej oraz wychowawczej, podążają za nowymi trendami, rozwiązaniami, starają się wczuć w ich indywidualne potrzeby. Potrafią dostrzec ich ograniczenia, dysfunkcje, nie walczą z ich trudnościami lecz wychodzą im naprzeciw. Uczniowie z takim nauczycielem mogą osiągnąć

bardzo wiele, nawet więcej niż wskazywałyby na to ich indywidualne możliwości intelektualne, motoryczne i sensualne ucznia. To jest idealny typ nauczyciela. Niestety, jeśli taki nauczyciel pracuje w ciągłym stresie, jego praca nie przynosi pożądaných efektów, co więcej nie ma wsparcia ze strony dyrekcji, rodziców oraz innych osób może ulec groźnemu zjawisku, które nazywa się wypaleniem zawodowym.

Kolejnym problemem dotyczącym nauczycieli jest popadanie w rutynę zawodową. Nauczyciel staje się mało kreatywny, nie stać go na nowe rozwiązania problemów, powiela swoje stare dokonania. Nauczyciele wypaleni zawodowy właściwie bardzo rzadko wychodzą z głębokiej niechęci do pracy zawodowej i uczniów; często powinni przejść gruntowną terapię lub wyjść z zawodu, czego się w praktyce nie stosuje. Czynnikiem zapobiegającym wypaleniu zawodowemu jest motywacja ze strony dyrekcji oraz rodziców. Dostrzeganie zaangażowania w pracę oraz choćby najmniejszych efektów jest dla nauczyciela budujące, przynosi satysfakcję i zapał do dalszej pracy. Drugą kategorię nauczycieli stanowią bardzo poprawni pedagodzy: sumienni, obowiązkowi, ale nie poszukujący innowacyjnych rozwiązań. Potrzebują ukierunkowania ze strony przełożonych, wytyczenia drogi, po której mają podążać w swojej pracy.

Praca nauczyciela w szkole specjalnej jest trudna, stresująca i niezwykle odpowiedzialna. Zdarza się również, że nie bywa zwieńczona sukcesem, co prowadzi do apatii, zniechęcenia. Praca ta wymaga często poświęcenia i ścisłej współpracy z domem rodzinnym wychowanka. Dobre relacje nauczyciel – uczeń – rodzic mogą doprowadzić do realizacji celów. Rodzic odgrywa kluczową rolę w procesie edukacyjnym. Powinien być wsparciem dla pracy pedagoga i kontynuować (w miarę możliwości) jego działania.

Podsumowanie. Wykształcenie odgrywa w życiu każdego człowieka istotną rolę. Szczególnie ważne jest dla osób z niepełnosprawnościami, którzy oprócz własnych deficytów intelektualnych, motorycznych i sensualnych muszą zmagać się z trudami dnia codziennego. Znanym jest dobrze fakt, że stanowią jedną z defaworyzowanych grup na rynku pracy. Dzięki edukacji mają szanse na zdobycie pracy, a co za tym idzie na samorealizację i szczęśliwe życie. Ważną rolę w procesie kształcenia odgrywają nauczyciele, którzy pomagają w realizacji zamierzonych celów.

Nauczyciel powinien charakteryzować się wieloma cechami charakteru. Przede wszystkim cierpliwością, empatią, umiejętnością słuchania. Powinien umieć pocieszyć, ale także być dobrym doradcą, który potrafi pomóc w podjęciu trudnych decyzji, wesprzeć w sytuacjach kryzysowych. Ważna jest także współpraca nauczyciela z innymi pracownikami - terapeutami i innymi osobami z otoczenia niepełnosprawnych. Nauczyciel, jak każdy człowiek, podlega sytuacjom stresowym. Długotrwała praca w stresie odbija się na jego psychice i pracy, co w konsekwencji, prowadzi do rutyny, a nawet wypalenia

zawodowego. W polskiej oświacie jest blisko 200 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Ich liczba stanowi duże wyzwanie; wciąż potrzebni są nauczyciele, którzy wykonują swoją pracę z zaangażowaniem, wręcz z pasją, a przede wszystkim ich zawód jest powołaniem.

Bibliografia

1. Hawking S. Światowy raport o niepełnosprawności – podsumowanie. *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*. Nr I/ 2013 (6), s. 5.
2. Grodzicka I. Człowiek niepełnosprawny – jego możliwości i utrudnienia. *Rynek Pracy* 6/93. s. 34.
3. Brzezińska A., Czub M., Kaczan R., Rycielski P. Znaczenie edukacji przedszkolnej. Warszawa: Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych, 2013. nr 01.
4. Kabzińska Ł. Rola edukacji – kontekst historyczno – pedagogiczny i implikacje współczesne. *Pulińska U. (red.) Edukacja szansą aktywizacji lokalnego rynku pracy*. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego.2010. S. 162.
5. Komeński J. A. *Wielka dydaktyka* Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław: Wyd. PAN. 1956. - S. 56.
6. _____McGuinness S. *Overeducation in the Labour Market*. 2006. Dostępne w Internecie <https://www.kent.ac.uk/.../> "<https://www.kent.ac.uk/economics/documents/GES%20Background%20Documents/overeducation/Overeducation%20in%20the%20Labour%20Market.pdf>"
7. Officer Alana – Światowy Raport o Niepełnosprawności Niepełnosprawność- zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr IV/ 2012 (5) World Report on Disability.S.27–30, 31- 35.
8. Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników, GUS, Warszawa 2012/
9. Dane statystyczne GUS 2018 - Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2017/2018
10. Rakowska A. Dylematy edukacyjne nauczycieli szkół specjalnych w: Kossakowski Cz., Krause A., Żyta A. (red.) *Osoba z niepełnosprawnością w systemie rehabilitacji, edukacji i wsparcia społecznego* z cyklu Dyskursy pedagogiki specjalnej 6 Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie Olsztyn 2007, S. 60–61.